

Mens en maatschappij 50 jaar

Enkele opmerkingen over verschuivingen in de inhoud van het tijdschrift

P. G. Swanborn

Ter gelegenheid van het zeldzame verschijnsel dat een sociaalwetenschappelijk tijdschrift de eerbiedwaardige leeftijd van vijftig jaar bereikt, hebben wij enkele tellingen verricht.*

Men kan een tijdschrift vanuit de gezichtshoek van vele kwantitatieve en kwalitatieve kenmerken bezien. Wij hebben enkele van deze variabelen nader willen onderzoeken, en met name de ontwikkeling in de tijd in het onderstaande aan de orde gesteld. Een uitgebreider studie van de inhoud van een tijdschrift als spiegel van zijn tijd zou vooral zin hebben in het raam van een breder gefundeerde wetenschapshistorische beschouwing, waarbij de samenstelling van de redakties, andere tijdschriften, de ontwikkeling van extern-maatschappelijke en intern-wetenschappelijke problemen, via onafhankelijke bronnen te achterhalen, aan de orde gesteld zouden moeten worden.

Het onderstaande heeft geen verdere pretenties dan enkele ontwikkelingslijnen die in vijftig jaargangen van ons tijdschrift te onderkennen zijn, te schetsen. Aan de lezer wordt overgelaten of hij hierin de ontwikkeling van de beoefening van de sociale wetenschappen in Nederland weerspiegeld wil zien, dan wel de 'servitude et grandeur' van een losse verzameling publicerende Nederlandse sociale wetenschappers of het beleid van een aantal eigenwijze redakties.

Een groter aantal variabelen en tabellen dan hier besproken staat op SPSS file en is voor geïnteresseerden via de auteur beschikbaar.

Allereerst de vraag: hoeveel artikelen in die vijftig jaar, hoeveel leesvoer?

Tabel 1 geeft een overzicht van enkele data, waarbij we opmerken dat artikelen over verschillende afleveringen verspreid als één zijn geteld, en

* Mijn hartelijke dank aan Victor van Bergen Henegouwen voor het omvangrijke en moeizame kodeerwerk.

verder dat de speciale boekafleveringen van de laatste jaren niet zijn meegeteld. Verder zijn aankondigingen, nekrologieën, kongresverslagen, boekbesprekingen etc. buiten beschouwing gelaten. Wel is een klein aantal thematische beschouwingen naar aanleiding van een kongres o.i.d. meegenomen.

Tabel 1. Aantal artikelen, gemiddeld aantal pagina's en standaarddeviatie aantal pagina's van artikelen in M&M per periode van vijf jaar

<i>periode</i>	<i>aantal artikelen</i>	<i>gem. aantal pagina's</i>	<i>standaarddev. aantal pag.</i>
1925-'29	100	15.6	10.4
1930-'35	121	14.7	7.4
1936-'39	114	15.0	8.2
1940-'44	88	16.6	8.7
1945-'49	85	15.9	8.6
1950-'54	87	16.5	12.3
1955-'59	100	13.3	11.2
1960-'64	129	11.5	8.4
1965-'69	116	12.9	9.0
1970-'74	94	15.9	8.4
1925-'74	1034	14.6	9.4

De tabel vertoont het beeld van een redelijke konstantheid. Het aantal artikelen schommelt rond de 100 per vijf jaar, of twintig per jaar; de laatste tijd, bij een driemaandelijks verschijning, betekent dit vijf artikelen per aflevering.

In de jaren '40-'55 is het aantal artikelen kleiner, maar de lengte navent groter. Hetzelfde heeft zich weer, hoewel in mindere mate, gedurende de laatste vijf jaar voorgedaan. Het tijdschrift heeft het image plaats in te ruimen voor wat uitvoeriger beschouwingen dan in andere vaktijdschriften gebruikelijk zijn. De huidige redactie wil wel aan dit image tegemoetkomen, maar zoekt daarnaast toch ook het 'elck wat wils' te realiseren in elk der afleveringen, wat betekent dat toch ook minstens vijf artikelen per aflevering moeten verschijnen. Wellicht ware dus een grotere standaarddeviatie na te streven. De cijfers voor de periode 1955-'59 kunnen een soort leidraad vormen.

Belangrijker echter dan dit soort grofstoffelijke data is inzicht in de inhoud van wat geboden wordt.

Het onderwerp van elk der 1034 artikelen is in eerste instantie op twee verschillende manieren gekodeerd.

De eerste indeling is gebaseerd op de dichotomie 'gericht op het vak zelf' versus 'gericht op een object van het vak'. Beschouwingen dus *over* het vak, de relaties tussen vakken, versus de beoefening van het vak in eigenlijke zin. De eerste categorie noemden wij 'definitie- en demarkatieproblemen' (artikelen als 'Wat is sociographie?'; 'De relatie tussen sociologie en economie' etc.). Aan deze in het algemeen goed toepasbare dichotomie werden toegevoegd de categorieën 'Biografieën'; artikelen 'naar aanleiding van één publikatie' (b.v. een beschouwende bespreking van Van Hinte's *Nederlanders in Amerika*), en een categorie 'overige', waaronder vooral beschouwende kongresverslagen.

Een kruistabel van deze variabele met de periode van verschijnen (nu in decennia) ziet er als volgt uit:

Tabel 2. De globale aard der artikelen in M&M per periode van tien jaar

<i>periode</i>	<i>defin. en demark. probl.</i>	<i>biograf.</i>	<i>art. 'naar aanl. van'</i>	<i>probleem- gericht</i>	<i>overige</i>	<i>totaal</i>
1925-'34	36	12	21	146	6	221
1935-'44	19	9	18	148	8	202
1945-'54	26	13	25	101	7	172
1955-'64	43	4	64	110	8	229
1965-'74	43	4	39	122	2	210
1925-'74	167	42	167	627	31	1034

Wellicht zou men geneigd zijn te veronderstellen dat in een vijftigjarige ontwikkeling van een wetenschap definitie- en demarkatieproblemen geleidelijk aan naar de achtergrond verschuiven om plaats te maken voor het eigenlijke werk; deze eventuele veronderstelling nu wordt duidelijk gefalsifieerd. Ook als men de 'artikelen naar aanleiding van' bij de probleemgerichte publikaties optelt, is er geenszins van een verschuiving sprake; het overall-beeld van vijftig jaar M&M is ook hier redelijk konstant. De grote aandacht voor discussies over het vak zelf kan men voor de eerste decennia verklaren uit het multidisciplinaire karakter van het tijdschrift; zoals wij uit tabel 3 zullen zien, is het tijdschrift in een latere fase aanmerkelijk meer 'monodisciplinair' geworden. De definitie- en demarkatieproblemen gingen zich toen echter afspelen rondom deelgebieden en relaties tussen deelgebieden binnen de sociologie. Het zou interessant zijn te onderzoeken in hoeverre deze laatste ontwikkeling zich eveneens binnen een meer van de aanvang af puur vaktijdschrift als de *Sociologische Gids* heeft voorgedaan, of dat hier toch van een specifieke M&M-traditie sprake is.

De tweede indeling naar inhoud is gebaseerd op het vakgebied waarop in het betreffende artikel de nadruk ligt. Hierbij zijn de definitie- en demarcatie-artikelen, alsmede de biografieën en overige artikelen buiten beschouwing gelaten. In tabel 3 zijn 784 'probleemgerichte artikelen' en artikelen 'naar aanleiding van' ondergebracht; een tiental artikelen bleek niet kodeerbaar.

Uiteraard zijn de grenzen vaak vloeiend en uiteraard is het vaak arbitrair waar het zwaartepunt van een publikatie ligt. Een redelijk betrouwbare codering bleek mogelijk via een reeks van afzonderlijke disciplines en een reeks van deelgebieden in de sociologie.

Tabel 3. Het vakgebied der probleemgerichte artikelen van artikelen 'naar aanleiding van' in M&M per periode van tien jaar

<i>vakgebied</i>	<i>1925-'34</i>	<i>1935-'44</i>	<i>1945-'54</i>	<i>1955-'64</i>	<i>1965-'74</i>	<i>1925-'74</i>
filosofie + wetensch.leer	20	10	18	7	9	64
geschiedenis	12	11	7	2	—	32
cult.antr. + niet west.soc.	40	25	15	20	3	103
psychol. + soc. psychol.	11	22	13	5	8	59
fysische antrop.; erf.leer;						
eugenetika	16	22	3	1	—	42
rechtswetenschap	6	6	5	10	3	30
kriminologie	7	3	4	1	—	15
sociografie en soc.geogr.	12	11	14	3	1	41
demografie	13	20	4	9	7	53
ekonomie; ekon. en arb.soc.	3	2	9	17	8	39
politikologie, polemologie	2	2	3	10	26	43
algemene sociologie	8	5	5	21	20	59
kultuursociologie	9	19	9	22	17	76
pedag. en soc. van prim.gr.	5	3	3	18	11	40
organisatiesociol.	1	1	2	2	17	23
bestuurssoc.; soc. van beleid	1	3	4	14	8	30
vrijetijdssociol.	—	1	1	4	1	7
methodologie; onderz.techn.	1	—	4	6	17	28
totaal	167	166	123	172	156	784

Slechts een paar kanttekeningen bij deze tabel, die op pregnante wijze de 'rise and fall' van sommige wetenschapsgebieden laat zien.

Allereerst het verdwijnen van vakgebieden: de geschiedenis is geheel verdwenen; de culturele antropologie bijna geheel; de rechtswetenschap, de kriminologie, de sociografie en de sociale geografie eveneens vrijwel geheel. De fysische antropologie, de erfelijkheidsleer en de eugenetika zijn, na een aanvankelijke populariteit die in de oorlogsjaren zijn hoogtepunt bereikte, volledig verdwenen.

Nieuwe centra van aandacht werden de politieke sociologie, de algemene sociologie, de methodologie en de organisatiesociologie. In meer algemene termen is er een duidelijke 'monodisciplinering' te onderkennen: het tijdschrift wordt steeds meer sociologisch: de deelgebieden van de sociologie ontwikkelen zich; die disciplines die duidelijk van de sociologie te onderscheiden zijn, verdwijnen van het toneel.

Men dient overigens niet uit het oog te verliezen dat een dergelijke tabel zeer grof is en verschillende verschuivingen verhuult. Zo is de aard van de bijdragen bedoeld in de eerste rij (filosofie en wetenschapsleer) aanmerkelijk gewijzigd: van zeer spekulatieve beschouwingen over het menselijk geluk in de eerste jaargang naar vooral veel wetenschapstheorie in de laatste jaren.

Het op de achtergrond raken van sociografie en culturele antropologie blijkt ook uit de volgende tabel, waarin de geografische reikwijdte van het objekt van studie van de 627 probleemgerichte artikelen tegen de periode van verschijnen is afgezet.

Tabel 4. De geografische reikwijdte der probleemgerichte artikelen in M&M per periode van tien jaar

	1925-'34	1935-'44	1945-'54	1955-'64	1965-'74	1975-'74
dorp	4	9	9	—	2	24
stad	6	8	10	13	9	46
regio	36	22	16	15	1	90
nationaal	34	40	18	27	29	148
bovennationaal	66	69	48	55	81	319
totaal	146	148	101	110	122	627

Dat juist het laatste decennium het abstraktieniveau toeneemt, blijkt eveneens uit onderstaande tabel, waarin nagegaan is of het artikel gericht is op de oplossing van één of meer *konkrete* maatschappelijke problemen. We zien hier een curvilineaire ontwikkeling: aanvankelijk vindt een gering deel van de artikelen zijn uitgangspunt in een stuk *konkrete* maatschappelijke problematiek; later, met name in het derde en vierde decennium, is dit in sterkere mate het geval, de laatste tien jaren weer minder.

Tabel 5. De gerichtheid op een konkreet maatschappelijk probleem van de probleemgerichte artikelen in M&M per periode van vijf jaar (percentages)

1925-'29	19 (N=70)	1950-'54	42 (N=50)	1975-'74	29 (N=627)
1930-'34	26 (N=76)	1955-'59	43 (N=53)		
1935-'39	19 (N=79)	1960-'64	32 (N=57)		
1940-'44	30 (N=69)	1965-'69	30 (N=73)		
1945-'49	41 (N=51)	1970-'74	22 (N=49)		

Vervolgens besteden we enige aandacht aan de deelverzameling (N=627) der 'probleemgerichte artikelen'. Het is de meest interessante deelverzameling, omdat hier 'het vak zelf' beoefend wordt. We hebben afgezien van een poging tot beantwoording van de belangrijkste, maar ook moeilijkste vraag, of en in welke mate hier een substantiële bijdrage aan de wetenschap is geleverd. Via een forum van wetenschapsbeoefenaren zou hier wellicht een interessant onderzoek gedaan kunnen worden, doch dit lag geheel buiten onze mogelijkheden.

Belangrijk achten wij ook de bronnen waarvan gebruik gemaakt wordt. Bij de 'bronnen' is aan de gebruikelijke grondvormen van onderzoek de categorie 'vnl. subjectieve ervaringen' toegevoegd: publikaties over een bepaald probleem waar nòch systematische literatuurstudie, nòch systematisch veldonderzoek plaatsvond (althans gerapporteerd werd) vallen in deze categorie. Het betreft hier voornamelijk filosofische, psychologische en kultuursociologische artikelen (49 van de 83). In tabel 6 is een overzicht gegeven van de probleemgerichte artikelen naar bronnen en periode.

Tabel 6. De bronnen van de probleemgerichte artikelen in M&M per periode van tien jaar

bron	1925-'34	1935-'44	1945-'54	1955-'64	1965-'74	1925-'74
literatuurstudie	69	65	36	58	69	297
subjekt. ervaringen	23	24	11	12	13	83
ambtelijk stat. materiaal	15	17	7	10	3	52
bestaand beschr. materiaal	16	9	7	3	6	41
survey	2	5	6	11	7	31
partic. observatie	14	5	6	1	—	26
sekund. analyse surveys	—	—	—	1	4	5
inhoudsanalyse	1	—	—	—	1	2
kombinaties	6	23	28	14	19	90
totaal	146	148	101	110	122	627

Het meest opvallend aan deze tabel is de relatief zwakke empirische basis, of, zo men wil, de relatief sterke beschouwend-theoretische traditie. Terwijl in de periode vlak na de tweede wereldoorlog er een sterkere empirische oriëntatie leek te komen, is deze tendens later weer omgebogen tot een zodanige situatie, dat meer dan de helft van alle probleemgerichte artikelen zich op literatuurstudie baseert; in het laatste decennium bevat van de 122 probleemgerichte artikelen slechts éénenderde een rapportage van empirisch onderzoek (of slechts minder dan 20% van het totaal aantal artikelen in deze periode).

Over de populariteit van de verschillende methoden van dataverzameling kan hier niet zo veel gezegd worden, gezien de 'kombinaties'-categorie. Wel is opvallend dat methoden die momenteel als alternatief voor het survey genoemd worden (participerende observatie; analyse van ambtelijk statistisch materiaal of ander reeds bestaand beschrijvend materiaal) reeds vijftig jaar geleden gebruikt werden, en wellicht met een grotere frekwentie dan thans.

De categorie 'literatuuronderzoek' is voornamelijk gevuld door cultuur-antropologische studies (tweederde van alle artikelen op cultuurantropologisch terrein is gebaseerd op literatuuronderzoek), kultuursociologische, eugenetische, filosofische, politikologische, algemeen sociologische en methodologische artikelen; deze vormen tezamen ongeveer tweederde van alle literatuurstudies.

Tenslotte leek het ons aardig om een overzichtje te geven van de verschuivingen in oriëntaties naar land van herkomst van aangehaalde publikaties. De aanvankelijk zeer overheersende Duitse invloed, die later sterk werd gereduceerd, alsmede de groeiende oriëntatie op Amerikaanse literatuur, laten zich in deze tabel duidelijk aflezen.

Tabel 7. Het gemiddelde aantal aangehaalde publikaties in de artikelen in M&M naar nationaliteit per periode van tien jaar

	<i>USA</i>	<i>GB</i>	<i>D</i>	<i>F</i>	<i>NL</i>
1925-'34	.36	.79	1.96	.36	1.52
1935-'44	.24	.56	1.44	.42	1.93
1945-'54	.88	.55	.81	.26	2.03
1955-'64	1.63	.53	.77	.26	2.17
1965-'74	3.98	1.14	1.10	.63	1.83